

VEREENIGING
TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.
1870-1871.

Verslag der bijeenkomst van den 28sten April 1871.

De heer STORM VAN 's GRAVESANDE opent als Voorzitter de vergadering en geeft het woord aan den heer POMPE, ter behandeling van het onderwerp: *De betrekkelijke waarde der passieve en actieve weermiddelen bij verdedigende oorlogvoering.*

Mijne Heeren !

Verleden zomer werd het Alhambra, de bekende groote uitspanningsplaats te Londen, door de Engelsche autoriteit plotseling gesloten. De publieke Britsche welvoegelijkheid was daar beledigd, en daarom zag de directeur de rijke bron van zijne en anderer inkomsten tijdelijk verstoep. 't Was een ingenieus man, die directeur! Een paar dagen later verkondigden reeds zijne monster-affiches dat den volgenden avond, en voorts iederen dag door duizend muzikanten en zangers, de Engelsche-, Fransche- en Duitsche volks- en krijgsliederen in het Alhambra ten gehoor zouden worden gebracht. Reeds den eersten avond stroomden honderden Engelschen en vreemdelingen, niet het minst Duitschers en Franschen, naar de vermaarde plaats, en, onder den indruk der gebeurtenissen op het verwijderd oorlogstooneel, met eene groote dosis sympathie en antipathie in 't gemoed, kon het

1870/71. 27

niet missen dat de menigte telkens bij en na het aanheffen dier liederen in stormen van geestdrift en gevoel losbarstte. Te eng werden de ruime zalen voor het enthousiasme der levendige Franschen, opgewonden door de hartstochtelijke, vurige Marseillaise. Maar als na het wegsterven harer laatste toonen met immer krachtiger, mannelijker en voller akkoorden „die Wacht am Rhein,” in dezelfde ruimte weergalmde, dan daalde de opgewekte geestdrift en woeste levendigheid om voor de uitbarsting van een ander niet minder levendig, maar diep ernstig, dreigend gevoel plaats te maken. Werd nu het bekende Britsche volkslied voorgedragen, dan was het duidelijk dat menig Franschman en Duitscher koel bleef, en in spijt der Engelsche *étiquette* den hoed opzette, wat van Britsche zijde aanleiding gaf tot feitelijkheden van zeer onnangenamen aard. In opgewondenheid gingen later de verschillende partijen uiteen, maar met de stille gelofte, den volgende avond met versterking van vrienden terug te keeren. Terwijl zóó menig hard woord gewisseld, menige kwetsuur door de bezoekers van het Alhambra elkander werd toegebracht, zag de slimme directeur door eene immer stijgende ontvangst zijne speculatie gelukken.

Mijne Heeren! ik zal heden avond menig woord te zeggen hebben over de Duitschers en Franschen. Ik zou daarbij uwe sympathiën kunnen opwekken, uwe antipathiën voeden, en zóó misschien uwe zeer gewaardeerde belangstelling, mogelijk ook eenige instemming kunnen uitlokken met beschouwingen, die ik de eer zal hebben u voor te dragen. Ik acht het wenschelijk vooraf duidelijk te verklaren, dat dit opwekken van gevoelens geenszins mijn doel zal zijn, waar ik, tot staving mijner beweringen, uit de krijgsgeschiedenis van Franschen of Duitschers, of in hunne militaire toestanden, redenen voor mijn betoog moet zoeken. De wetenschap wordt zeker het best gediend door een volstrekt onpartijdig onderzoek. Bovendien heeft iedere natie hare eigene deugden en gebreken. Volmaaktheid, op wat gebied ook, ligt niet op het domein van een eenig volk. Indien de wetenschap naar de kennis van het volmaakte streeft, dan moet, dunkt mij, haar beoefenaar met onbevangen oordeel en helderen blik op het gebied van iedere, vooral van elkaâr bestrijdende partijen, scherp trachten toe te zien. Met alle achting voor Franschen en Duitschers, met werke-

lijke bewondering voor de edele hoedanigheden en deugden, door beide natiën in den jongsten krijg zoo schitterend betoond, wensch ik voor mij niets vuriger, dan verschoond te blijven voor inniger verbindtenis of annexatie met welke der volken ook. De herinnering aan onze vroegere Fransche oorlogen, aan onzen omgang met de Franschen tusschen 1795 en 1813; de stellige wetenschap hoe zonderling gemoedelijk de Duitschers met geannexeerde broeders en overwonnen volken omgaan, doen mij krachtig begeeren, en zeker ook u, om nimmer iets anders te zijn dan vrije, onafhankelijke Nederlanders, die, in welken stand ook, rond en eerlijk uit mogen komen voor hunne meeningen en gedachten, zelfs al waren die in strijd met die der Regeering of van eene tijdelijke publieke opinie. In die levendige begeerte vond ik aanleiding om nogmaals gebruik te maken van de gelegenheid mij door het geacht Bestuur dezer vergadering aangeboden, om uwe aandacht te vestigen op het aangekondigde u bekende krijgskundige onderwerp. Alleen het belang van dat onderwerp, wanneer men daarbij denkt aan Nederlandsche toestanden en de ernstige tijdsomstandigheden, te midden van welke ik dit onderwerp mag bespreken en verdedigen in eene vergadering van zaakkundige leden, doen mij hopen op de welwillende belangstelling, die ik reeds ten vorigen jare hier mocht ondervinden.

Gebiedt de omvang van het gekozen onderwerp, mij beden avond te bepalen tot slechts enkele beschouwingen over de betrekkelijke waarde der actieve en passieve weermiddelen bij verdedigende oorlogvoering, voornamelijk bij die van onzen tijd, toch moet daaraan de opmerking voorafgaan, hoe groot aantal merkwaardige uitspraken omtrent oorlogvoeren gefaald hebben; uitspraken, die bij het onwetenschappelijk gedeelte des volks een vast, haast onuitroeibaar geloof, — bij het wetenschappelijk deel geen tegenspraak ondervonden; ja, die zelfs door dat gedeelte der maatschappij met het gezag eener vaste overtuiging krachtig en levendig werden voorgedragen als evenveel waarheden voor de toekomst, opdat het volksleven zich daarnaar richtende, te sneller, krachtiger en voordeliger zich zou ontwikkelen. Hoe vele van die uitspraken op staat- en krijgskundig gebied zijn door de groote gebeurtenissen van dit en het vorige jaar gebleken ijdel

en onjuist te wezen! Zoo werd er beweerd, dat de algemeene wetenschappelijke ontwikkeling van het Europa der 19de eeuw, de weldadige gemeenschap langs spoorwegen, waardoor volkeren elkaar beter leerden kennen en waardeeren, te sneller, nadat de wetenschap ook den verst verwijderden afstand had overwonnen; dat de vrije handel, het toenemend internationaal verkeer het barbaarsche oorlogvoeren onmogelijk had gemaakt; dat de tijd niet ver af was, waarop het zwaard verdelgd, het laatste kanon verbroken zou worden, en, in spijt dier voorzegging, heeft de Europeesche geschiedenis der laatste vijf en twintig jaren op meer bloedige oorlogen te wijzen, dan die der eerste helft dezer eeuw. En is nu niet reeds met milde hand het zaad uitgestrooid, waaruit nog voor het eind dezer eeuw een oorlog zich moet ontwikkelen, geduchter en gevaarlijker dan die, dien de wereld pas heeft aanschouwd?

Er is gezegd en hier te lande gaarne nagezegd, dat de toepassing der technische wetenschappen op het gebied der krijgskunst, in het vervolg, iedere oorlogvoering als van zelf zou verbieden. De monsterwerktuigen, die aan honderden te gelijk dood en vermindering konden aanbrengen, werden voortdurend verbeterd, en bij de reuzenschreden der wetenschap zou weldra het punt worden bereikt, waarop de geeseloede des oorlogs verbroken zou blijken door de geweldige werktuiglijke aanvals- en verdedigingsmiddelen, waarover strijdvoerende volken zouden kunnen beschikken. In hoever is die schoone voorzegging bijkans vervuld? Hebben wij ze niet onverpoosd, maanden lang, aan 't werk gezien, die Chassepots en Sniders tegenover naald- en Werdergeweren; de mitrailleuses, het getrokken veldgeschut van verschillend stelsel tegenover elkaar; het zwaarste belegeringsgeschut tegen het verst dragend scheepgeschut; de kleinere vestingen, bezwijkend onder een kort bombardement; grootere, gebombardeerd en belegerd; verschanste stellingen met het zwaarst geschut bewapend, aangevallen en gemakkelijk genomen; de grootste vestingen met haar kring van forten en vluchtige versterkingen omsingeld en tot het uiterste gebracht, in spijt van een ingesloten dapper leger, of van eene bevolking, die aan een fier hart onuitputtelijkheid van vinding, aan rijke kennis van technische wetenschap zeldzame vaardigheid paart?

Er werd met nadruk beweerd, dat vooral ten gevolge van den invloed der technische wetenschappen op den krijg, de opleiding en het gebruik der legers iets gansch anders behoorden te zijn, dan tot dusver was gezien. Het nut van eene der wapensoorten, de cavalerie, werd niet alleen betwijfeld, maar voor het gevecht stellig ontkend op velerlei wetenschappelijke gronden; ja, op wiskunstige wijze werd aangetoond dat voortaan van eene cavalerie-charge op infanterie of artillerie geen sprake meer kon zijn. In plaats van de opleiding der massa's werd als bijna onfeilbaar middel ter overwinning aangeprezen de opleiding van het individu, vooral zijne ontwikkeling in kennis. In plaats van het koene opzoeken en behendig aangrijpen der tegenpartij, werd de theorie der verdediging, het zoeken van stellingen, de verschaning op den voorgrond gedrongen, en verklaard als het meest overeenkomstig met de begrippen der moderne oorlogvoering. Een man niet op de hoogte van zijn tijd, die zulke begrippen wraakte. Wat nu, nadat de eenmaal geduchte Fransche legers, onder den invloed dier begrippen samengesteld, gevormd en gebruikt, van de eene nederlaag in de andere zijn voortgezweept door een vijand, die onverstandig genoeg was geweest zich niet naar die nieuwe begrippen te richten, en wiens legersamenstelling, vorming en gebruik, nog tot in 1866 eene vaak ironische kritiek was te beurt gevallen?

Er was een tijd, toen met grond beweerd kon worden, dat vestingen en forten in staat waren een vijandelijken inval te keeren. Maakte die geduchte kracht der vestingen niet tot voor korten tijd, maakt zij misschien nu nog niet deel uit van het innigst volksgeloof? Wat nu hebben de Fransche vestingen, wat heeft het beroemde Straatsburg, wat heeft de model-vesting, het nooit genomen Metz, tegen den Germauschen inval kunnen bestaan?

Zoo zij u er op krijgskundig gebied nog tal van uitspraken, die misschien aan hare juistheid in vroeger tijdperken, of aan de geniale persoonlijkheid van hem, die ze de wereld inzond, al hare waarde ontleenen, doch die later bleken geene werkelijke waarde te bezitten, veeleer verderfelijke stellingen te zijn geweest.

Onder die uitspraken ontmoet men er, vooral in kleine Staten, eene, die naar 't mij voorkomt zeer bedenkelijk te achten is, deze: „dat het verdedigingsvermogen van een Staat voor een zeer groot

„deel afhankelijk is van den meerderen of minderen rijkdom van „verdedigingsliniën en stellingen, die in het land zijn aan te „wijzen.” De Zwitser roemt bij voorkeur zijne hooge bergen en nauwe dalen, waar hij te spreken heeft over de verdediging van zijn vaderland. Gronden onze naburen, de Belgen, de handhaving hunner nationaliteit niet bovenal op de verdediging dier eenige stelling van Antwerpen, aan welker bevestiging en bewapening immer meer schatten ten koste worden gelegd? En wij, Nederlanders, wijzen wij niet met groote gerustheid op onze rivieren en stroomen? Gevoelen wij ons niet heel veilig achter onze onvergelykelijke inundatiën met door fortten verdedigde accessen; in onze polderlanden, waar het aantal Thermopylae niet met tientallen te tellen is? Klinkt van deze plaats af, waar nog voor weinige maanden met zooveel talent en klaarheid onze voornaamste inundatiën werden voorgesteld, met zooveel vrijmoedigheid hare deugden en gebreken werden besproken, klinkt hier de bewering niet uiterst gewaagd, „dat ons Vaderland, zoo kwistig begiftigd met natuurlijke en kunstmatige verdedigingsmiddelen, gemakkelijker dan vroeger de prooi eens vijands zou kunnen worden?” Hoe gewaagd die bewering schijne, ik meen haar te moeten uitspreken en te kunnen verdedigen, daar ik vermeen te kunnen aantoonen „dat het verdedigingsvermogen van een Staat, in den tegenwoordigen tijd, niet afhankelijk is van den rijkdom aan passieve weermiddelen, maar wel van den toestand zijner levende strijdkrachten.”

Hiertoe wensch ik achtereenvolgens te behandelen :

- 1°. den gang der verdedigende oorlogvoering in den tegenwoordigen tijd;
- 2°. de betrekkelijke waarde van defensieve stellingen, van vestingen en fortten, en van die verdedigingsliniën, waarbij wij bijzonder belang hebben;
- 3°. de betrekkelijke waarde der levende strijdkrachten, waarmee voortaan de oorlog te land kan worden gevoerd.

I.

In eene der vergaderingen dezer Vereeniging is de meening geuit, dat de verschillende militaire schrijvers, die beweerden

dat inundatiën steeds als eene *bijzaak*, als eene auxiliaire moeten worden beschouwd tot versterking van eene of andere positie, doch dat zij nimmer daarvan de *hoofdzaak* moeten uitmaken, zich bezwaarlijk een juist denkbeeld hebben kunnen vormen van den toestand der Nederlandsche polderlanden, en dat zij dien ten gevolge in dit opzicht tot minder juiste gevolgtrekking geraakten. Er werd bijgevoegd, dat het *buitenlandsche* autoriteiten waren, die deze bewering hadden uitgesproken. Maar juist die omstandigheid dat het buitenlandse *autoriteiten* waren, die aldus redeneerden, rechtigt tot eenigen twijfel aangaande de juistheid der uitgesproken meening. Moeielijk toch is het aan te nemen dat mannen van gezag, die over de waarde onzer defensielijnen hun oordeel uitspraken, dat oordeel niet door grondig onderzoek lieten voorafgaan, en hoe exceptioneel de toestand van een deel des vaderlandschen bodems ook wezen moge, moet het toch voor mannen van autoriteit op wetenschappelijk gebied weinig moeite in hebben, om den toestand en de werking onzer inundatie-middelen zich voor te stellen. In zijn beroemd werk „Over den oorlog”, toonde Clausewitz, reeds vóór 1827, geheel bekend te wezen met den aard en het weerstandvermogen der voornaamste Nederlandsche inundatiën. Ik waag het eene andere meening uit te spreken omtrent het zoo even aangeduid verschijnsel, — deze: dat die buitenlandse autoriteiten omtrent den loop der verdedigende oorlogvoering en omtrent de waarde van stellingen en verdedigingsliniën *thans* andere begrippen koesteren, dan hier te lande bij voorkeur worden aangekleefd.

Men kan zich toch op tweeërlei wijs verdedigen. Men kan de verdediging bepalen tot het *afweren* van den aanval, door het bieden van tegenstand aan de slagen der tegenpartij; maar ook kan men door *zelf aan te vallen* het plan des aanvallers verstoren, de toegedachte slagen verijdelen en hem zooveel afbreuk toebrengen, dat hij genoodzaakt wordt van verder aanvallende handeling af te zien.

Het eerste begrip van verdediging is zeker wel het natuurlijkste, en werd voor de verdediging van den Staat bij landbouwende en handeldrijvende volken steeds op den voorgrond gesteld. Zij zochten zich te verdedigen door hun land ontoegankelijk te maken, of bij het voortdringen des vijands een aantal natuurlijke en kunst-

matige hindernissen in den weg te brengen, die zijn marsch vertraagden, en terwijl de verdediger zich nu inspande om den toevoer af te snijden, werd het aanvallend leger te zekerder ten prooi van hongersnood, ziekte en allerlei ellende, die het doorzetten van den aanval ten slotte onmogelijk maakten. Zoo bouwden reeds de Chineezzen, ter beveiliging tegen de aanvallen der Tartaren, den beroemden Chineeschen muur. Om Frankrijks noord- en noord-oostelijke grens te dekken, werd daar onder Lodewijk XIV, door het beleid van Louvois en Vauban, de driedubbele vestinggordel grootendeels aangelegd. D'Arcon verhief deze méthode tot een stelsel, bewerende: „qu'il faut, en pays de plaine, trois lignes „de place en quinconce, espacées de six lieues entre elles et „d'une ligne à l'autre; l'ennemi ne pourrait pas conquérir un „pays ainsi fortifié; il renoncerait d'épuisement après plusieurs „campagnes.” Was het niet om waarborgen tegen Fransche veroveringszucht te krijgen en een aanval hunner legers op de Zuidelijke Nederlanden te beletten, dat Oostenrijk en de Republiek eene rij van vestingen, als barrière-vestingen, onderhield? Is eindelijk de verdediging van ons eigen land niet op dezelfde wijze gevoerd, toen men zich in 1672 achter de inundatiën voor verderen aanval dekte, en door te werken tegen 's vijands verbindingslijnen, eerst alleen en later met hulp van bondgenooten, hem tot het opgeven van den aanval en den terugtocht dwong?

Wat in vroeger tijden mogelijk en goed was, is het daarom nog niet in later tijd. Geheel andere maatschappelijke toestanden zijn ontstaan; wetenschap en kunst hebben zich voortdurend ontwikkeld. Het wordt dus noodig te onderzoeken of die verdedigingswijze nog tegenwoordig, vooral in kleine Staten, overeen te brengen is met den vooruitgang op het gebied van strategie en taktiek.

In den tijd toen de passieve verdediging de meest geschikte werd geacht, waren de legers, gelijk bekend is, op gansch andere wijze samengesteld en toegerust dan tegenwoordig. Het kostte moeite, geld en tijd, ja *veel tijd* om eene eenigszins aanzienlijke macht onder de wapenen te brengen. Tusschen het verklaren van den oorlog en het oprukken verliepen soms weken en maanden; de opmarsch vorderde langzaam, vooral door de moeielijkheid van verpleging, en zóó won een verdediger den kostbaren tijd,

dien hij behoefde, om zijne vestingen te wapenen, zijne krijgsmacht uit te breiden en aan zijne passieve weermiddelen den volgenden samenhang en sterkte te geven tot het weêrstaan van den eersten aanval. Zelfs werd het hem mogelijk, had hij slechts geld genoeg, soldaten te werven en een leger te vormen, dat in gehalte en getalsterkte dat des aanvallers spoedig evenaarde. In kleine ondernemingen geoefend, werd het weldra tot grootere in staat, zoodat het ten laatste zelfs een beslissenden slag kon wagen. Hoofdzakelijk steunde dus de passieve verdediging 1°. op *het bezit* en op *het winnen* van tijd tot voorbereiding der passieve weermiddelen; 2°. op de *mogelijkheid* om zich een *leger* te vormen, dat in getalsterkte en krijgswaarde dat des aanvallers steeds naderbij kwam, en 3°. op de *mogelijkheid* om door *stremming der verbinding* de verpleging en het bestaan van het aanvallend leger in gevaar te brengen.

Waar nu die *hoofdvoorwaarden* tot toepassing van de passieve verdediging niet meer bestaan, kan men daar redelijkerwijze nog op goede uitkomst rekenen? Dat zij niet meer bestaan in den tegenwoordigen tijd, vooral niet in kleine Staten, schijnt mij niet moeielijk aan te toonen.

Heeft de ervaring der laatste twintig jaren niet geleerd, dat al wordt de oorlog jaren vooruit voorzien, maanden vooruit als gevoeld, de uitbarsting toch verrassend plotseling is; dat tusschen den dag der oorlogsverklaring en den aanval, zelfs in den strijd der grootste Europeesche mogendheden, geen veertien dagen verlopen? In hoeveel minder tijd zou een Rijk als Duitschland zijn 7de, 8ste en 10de legerkorps, voortdurend op onze grenzen aanwezig, die grenzen kunnen overzenden?

Maar behalve die macht komt den vijand voortdurend versterking toe. Heeft men nu aanstonds het grootste deel des lands moeten prijs geven, van waar dan in een kleinen Staat, ook al bracht men den aanvaller als voor een muur tot staan, de middelen om een leger te vormen, dat het zijne eenigszins in kracht evenaarde? De tijd der huursoldaten is voorbij. In de kleine niet overheerde landstreek zullen enkele duizenden vaderland- en vrijheidlievende burgers te wapen snellen, — maar vaderlands- en vrijheidsliefde, zelfopoffering en geestdrift zijn hoog te waardeeren eigenschappen, doch blijkens de jongste ervaring *niet voldoende*

om troepen te bevechten, die sterk in getal, nog sterker zijn door oefening en krijgstuicht.

Dien vijand terug te kunnen jagen door het bemoeielijken der verbinding en verpleging, is eveneens eene illusie geworden. Wanneer het grootste Duitsche leger, dat nog ooit gevormd werd, zeven maanden lang in Frankrijk heeft kunnen bestaan zoo door de hulpmiddelen, die het op het oorlogstooneel vond, als door den kolossalen, maar steeds geregelden aanvoer, die het voortdurend, ondanks vrijkorpsen, franc-tireurs, enz., op de gemakkelijkste wijze langs de spoorwegen uit het vaderland trok, dan zou het toch dwaasheid zijn, thans nog eenige uitkomst te willen wachten van het door vroegere krijgskundigen te recht voorgestane denkbeeld omtrent het bemoeielijken der communicatiën.

Zou men nu misschien meenen, dat kleine Staten tegenwoordig hunne passieve weermiddelen immer in de volmaaktste orde, geheel gereed zullen hebben; dat zij door meer talentvolle diplomatie het oorlogsgevaar eerder zullen zien aankomen; dat zij de onderhandelingen zoo zullen weten te leiden, dat er voor volledige bewapening en het bezetten der liniën genoeg tijd gewonnen wordt? Ik wensch hier niet in bijzonderheden te wijzen op de ervaringen, die verleden jaar met betrekking tot het in orde brengen onzer vestingen, forten en liniën zijn opgedaan, noch te herinneren aan de dagen toen de Luxemburgsche quaestie de eerste schaduw van oorlogsgevaar over ons land wierp; ik geef alleen uitdrukking aan het gevoelen van eene autoriteit op krijgskundig gebied, den kolonel Brialmont, die aldus schreef: „Les chefs des grands empires „n'ignorent point que les Etats de second et de troisième ordre, „où l'esprit militaire est moins vivace et la prévoyance moins active, „ont besoin de beaucoup de temps pour réunir leurs troupes, compléter leur matériel et mettre leurs places en état de défense. Ils „ont, par conséquent, le plus grand intérêt à surprendre ces Etats, „au milieu de leurs préparatifs, par une invasion soudaine. Cette „tactique, appliquée au Hanovre et à la Saxe, a produit les résultats les plus décisifs.

„Son succès ne sera pas moins grand dans l'avenir, car toujours „l'égoïsme des petits Etats et la confiance exagérée qui naît de ce „sentiment, hostile à tout sacrifice, leur feront rejeter comme de „vaines terreurs les avis des hommes éclairés qui verront poindre

„l'orage dans le lointain. C'est l'éternelle histoire des lapins s'en-fuyant au coup de fusil et oubliant, l'heure d'après, le danger „qu'ils ont couru.”

Nog eene gunstige kans voor de toepassing der passieve verdedigingswijze blijft naar sommiger meening over, indien slechts *door verdragen* de hulp verkregen kan worden van bondgenooten, die over machtige legers beschikken. Maar ook die kans schijnt voor de toekomst geheel verdwenen. Eerstens toch, omdat de vermeerstering van den kleinen Staat vóór de aankomst van hulptroepen een voldongen feit kan zijn, en ten andere, omdat meer dan vroeger, en zeker in steeds toenemende mate, het oorlogvoeren niet meer eene Regeerings- maar eene volkszaak zal worden, zoodat ieder te hulp geroepen Regeering duidelijk zal moeten kunnen aantoonen, dat inmenging in de geschillen van vreemde mogendheden gevorderd wordt door het *belang van het eigen volk*, en dat er goede kansen bestaan om van de gewapende interventie uitkomsten te verkrijgen, evenredig aan de opofferingen, die men zich getroost. 't Is niet waarschijnlijk, dat eene groote mogendheid anders dan met woorden voor een kleineren Staat partij zal trekken, wanneer in constitutioneele Rijken het volkbelang niet rechtstreeks wordt bedreigd. Wij denken aan het oordeel der Britsche natie over de Krim-expeditie; aan de houding der Engelsche Regeering bij den Deenschen oorlog, nu zeven jaren geleden. Maar, wanneer al eene groote mogendheid de partij voor de kleinere opneemt, dan nog zal het haar meer dan vroeger moeielijk vallen, door rechtstreeksche hulp, door toezending van een of meer legerkorpsen den zwakkeren Staat tegen vermeerstering te dekken. Englands onvermogen om zich op het Europeesche vaste land in een oorlog met eene der andere groote mogendheden te wagen, is duidelijk gebleken en in Engeland zelf erkend. Hoe groot de Britsche rijkdom ook zij, hoe talrijk de *staande* legers, die Engeland op 't vaste land zou kunnen ontschepen, in alle opzichten zouden zij door de tegenwoordige legers der groote mogendheden overtroffen worden en spoedig het veld moeten ruimen. En waar andere mogendheden ter hulp zouden willen komen, daar is het ook voor haar, bij de geduchte macht, die ieder der groote Staten te velde kan brengen, gebiedend noodig, zich niet door detachering te verzwakken, alle troepen samen te trekken, en zóó den

beslissenden strijd te gemoet te gaan. Uit het terugtrekken der Fransche troepen uit Rome; uit het ontblooten van een wingewest als Algiers; uit het snel samentrekken der in Duitschland achtergelaten korpsen, zoodra men zekerheid had omtrent Oostenrijks houding en de machteloosheid der Fransche Noord- en Oostzeevloot in den jongsten oorlog, kan blijken dat er in de toekomst niet te rekenen valt op dadelijke, rechtstreeksche hulp van een sterken bondgenoot. Eerst dan, wanneer de zwakkere partij zich zelve geruimen tijd verdedigd, en onloochenbaar bewijs gegeven heeft dat het volk nog vrijheidlievend en krachtig genoeg is om een zelfstandig leven te kunnen voortzetten, eerst dan ontstaat de gelegenheid om voortdurend de onafhankelijkheid te handhaven.

Te steunen op de hulp van machtiger bondgenooten, vroeger redelijk, mogelijk en rechtigend tot passieve verdediging, is in onze eeuw volstrekt gevaarlijk geworden. Reeds voor lang werd door onze uitstekendste militaire schrijvers de ijdelheid van dien steun aangetoond. Nog onlangs werd te dezer plaatse opgemerkt, dat Englands steun Denemarken in 1864 deed geraken van den wal in de sloot. Redenaars en schrijvers, die het weêrstandsvermogen van den Staat zochten te verhoogen, riepen daarom te recht het volk toe: „zoek uwe kracht het eerst en het meest in u zelve!”

II.

Is de verdedigingswijze, waarbij men hoofdzakelijk op de passieve weermiddelen steunt, het leger eerst vormt bij oorlogsgevaar, en met de machtige bondgenooten tijd en vreemde hulp rekent, *niet meer bruikbaar in den tegenwoordigen maatschappelijken toestand*, gevaarlijk vooral voor kleine Staten, dan is men wel tot de andere, de actieve verdedigingsmethode verplicht. Het denkbeeld toch om zich niet te verdedigen, is te karakterloos om hier in overweging te komen. Die actieve verdediging bepaalt zich niet tot het afweren, maar gebiedt den verdediger zelf het initiatief te grijpen, des aanvallers plannen van den eersten oogenblik af krachtig tegen te werken en door stoute tegenaanvallen te verijdelen. Zij steunt hoofdzakelijk op de actieve strijdkrachten, op leger en vloot; de passieve weermiddelen zijn daarbij van ondergeschikt belang. Zij hebben waarde, soms veel waarde, maar hoofdzakelijk zijn zij niet; ook zonder hen is strijd en overwinning

mogelijk. Dat eene kleine krijgsmacht zelfs tegen groote overmacht, in dien geest, den verdedigingsoorlog met gunstigen uitslag voeren kan, werd meermalen practisch bewezen. De enkele herinnering aan een Frederik den Groote in den zevenjarigen oorlog, aan een Napoleon I in 1814, aan Bem's hardnekkige verdediging van Zevenbergen in 1849, is hier gewis voldoende om de geuite bewering te staven. Waar men in die oorlogen op de handelingen des verdedigers let, daar ziet men, ja, partij trekken van de hulpmiddelen ter oorlogvoering, die het strijdperk aanbiedt, maar immer blijft dat ondergeschikt aan de beweging en handeling der troepen, die in zich zelven de grootste kracht der verdediging rond dragen.

Stelt men de vraag, of deze verdedigingswijze niet insgelijks verouderde; of zij, bij de kolossale overmacht der groote Staten, door kleine natiën wel in praktijk kan worden gebracht, dan meen ik te mogen antwoorden, dat in den tegenwoordigen tijd aan de actieve verdediging nog gunstige kansen verbonden zijn, en dat zij, in alle geval, tot betere uitkomsten voert dan door passieve verdediging is te verkrijgen. Een zeer overmachtig aanvallers toch staat immer bloot aan geringschatting der zwakke tegenpartij, en zondert daardoor niet zelden tegen haar eene macht af, welke in getalsterkte die des verdedigers maar weinig overtreft. De aanvallende macht, in den waan eener gemakkelijke overwinning, begint somtijds reeds bij haren opmarsch misslagen, waarvan de actieve verdediger gebruik kan maken om den vijand verliezen toe te brengen, het moreel der eigen krijgsmacht te verheffen en den aanvallers te dwingen tot meerder omzichtigheid in het oprukken. Daardoor lijdt deze tijdverlies met al de daaraan verbonden nadelen, en wint de verdediger tijd tot uitbreiding zijner actieve strijdkrachten en gelegenheid om zijne passieve weermiddelen in zulk een staat te brengen, dat zij hem steun geven en terzelfder tijd vrijheid laten voor aanvallende operatiën, telkens wanneer de toestand des aanvallers gunstige kansen voor het gelukken der onderneming biedt. Wordt *op die wijze* de strijd gevoerd en verlengd, bewijst een volk tegenover een machtiger Staat zijn weerbaarheidsvermogen, dan blijft er niet alleen kans bestaan op den zedelijken en materiëlen steun van grootere Staten, maar ook gelegenheid om later van die hulp gebruik te maken.

Maar aannemende dat de aanvaller noch in strategischen noch in taktischen zin eenigen misslag begaat; dat ieder gevecht op kleinere en grootere schaal ten nadeele van den kleinen Staat eindigt; dat na eene heldhaftige verdediging de aanvaller ten slotte in 't hart des lands doordringt en verderen tegenstand onmogelijk maakt, dan nog blijft aan die verdediging gunstiger uitkomst verbonden. Zij toch verheft het overwonnen volk in het oog des overwinnaars en geeft het aanspraak op eene andere behandeling dan der natie ten deel zou vallen, die wel in tijd van vrede de heerlijkheid der vrijheid verheft, de barbaarschheid van den geweldenaar brandmerkt, maar alle inspanning en kracht vorderende mantregelen van tegenweer verzuimt, en ten slotte in de ure des gevaars slechts een weinig beduidende, half georganiseerde, ongeoefende menschenmassa achter gebrekkige liniën en sterkten in de wapenen wist te brengen. Waar een Staat op heldhaftige wijze ondergaat, daar moet reeds de veroveraar eene milde, verzoenende staatkunde volgen, en dan nog blijft de herinnering aan den ondergang eene heilige herinnering, die in later jaren, bij veranderde staatkundige toestanden, tot herleving des volks en herovering der vrijheid kan voeren. Wijst de geschiedenis hier niet naar het kleine Sardinië, vernederd na den veldslag van Novara, maar zich in later jaren, dank zijner eigene krijgsmacht en de hulp van een machtigen Bondgenoot bevrijdende, en weldra sterk genoeg om aan Italië de vurig gewenschte staatkundige eenheid en vrijheid te geven? Nog leeft in Polen de herinnering aan den heldenkrijg van Kosciusko, en telkens wanneer in later jaren de Polen hunne volksrechten opeischten, was de herinnering aan de wijze, waarop de natie onderging, het krachtigste middel om de vaderlandsliefde op te wekken en de geestdrift te ontvlammen, die noodig zijn tot redding der volksvrijheid.

Een bruikbaar leger, hoofd-element voor de verdediging, wordt het voornaamste onderpand voor 's lands vrijheid, indien men deze verdedigingswijze aanneemt. Zou nu een handeldrijvende, nijvere, kleine Staat, een voor den tegenwoordigen tijd bruikbaar leger kunnen vormen? Zou men, nu de legers te groot zijn om door *werping in oorlogstijd* verkregen en aangevuld te worden, en meer dan ooit voorbereiding en oefening in het gebruik der wapenen noodig zijn, ook in kleine Staten den algemeenen dienstplicht

aan de natie moeten opleggen? Zou men, reeds in vreedstijd, aanzienlijke offers van tijd en geld, inspanning van lichaam en geest moeten vorderen?

Vergunt mij die vragen straks te beantwoorden. Staafde ik de bewering, dat de hedendaagsche verdedigende oorlogvoering *gegrond* moet worden op de actieve strijdkrachten en gesteund door passieve weermiddelen, dat de eerste hoofdzaak, de laatste bijzaken zijn, hoe nuttig ook, thans wensch ik eerst een paar opmerkingen in het midden te brengen over de betrekkelijke waarde van defensieve stellingen, vestingen, forten en sommige verdedigingsliniën.

III.

Wanneer een Staat in het bezit is van een bergachtig of van een door rivieren doorsneden bedekt terrein, waar de natuur zelve een groot aantal sterke stellingen schiep, dan is het geen vreemd verschijnsel het betoog van het groote verdedigingsvermogen van zoodanigen Staat hoofdzakelijk te zien gronden op de bezwaren, die uit de ligging of den toestand dier stellingen voortkomende, door den aanvaller moeten worden overwonnen. En wanneer nu bij eene uitvoerige beschrijving der stelling, zoo niet de onaanvalbaarheid, dan toch de moeielijkheid van den aanval breed is uitgemeten, dan vindt de meening zoo licht ingang dat zij *met weinige, althans met min ge oefende troepen gemakkelijk te verdedigen zal zijn*. Zóó kan het bezit van een groot aantal door de natuur gevormde sterke stellingen leiden tot verwaarloozing der levende strijdkrachten, en dan in plaats van een voordeel een nadeel worden.

Waar men toch op die eenzijdige wijze eene stelling beschouwt en hare sterkte verheft, begaat men eene noodlottige dwaling. Men vergeet daar, dat het verdedigingsvermogen der stelling hoofdzakelijk *bepaald* wordt door de krijgswaarde der troepen, aan wie de verdediging is toevertrouwd. Naarmate die waarde stijgt, neemt het verdedigingsvermogen toe, zoodat, wil men in oorlogstijd de stellingen laten opbrengen wat men zich in vreedstijd gaarne daarvan beloofde, dan moet de verdedigende krijgsmacht volkomen ge oefend aanwezig zijn. De meening, dat men in sterke stellingen met half ge oefende troepen een ge oefenden vijand zou kunnen

keeren, is vroeger, maar zeker in den jongsten oorlog, op de merkwaardigste wijze gelogenstraft.

Let men bijv. op den terugtocht van dat gedeelte van het Fransche leger, dat na de nederlagen bij Orleans, onder Chanzy, over Beaugency naar Vendôme terugging, dan ziet men de vervolging der Duitschers stremmen door eene reeks van hardnekkige gevechten, waarbij inzonderheid het 1^e Beiersche legerkorps onder von der Tann zoo groote verliezen leed, dat het na eenige dagen door een ander korps vervangen moest worden. Gebruik makende van de gunstige stellingen, die het bedekt, met goed te verdedigen dorpen als bezaaid terrein opleverde, ging de verdediger, eerst na scherpen strijd, van de eene naar de onmiddellijk achtergelegen stelling terug, en liet hij zijn vervolger, den Hertog van Mecklenburg, dagelijks slechts een klein, overzienbaar terrein in handen.

Bij Chanzy's voorwaartsche beweging in Januari ziet men daarentegen een geheel ander verschijnsel. Bij zijn voortdringen van le Mans naar Vendôme ontmoette hij de oprukkende legers van Prins Frederik Karel en den Hertog van Mecklenburg, maar nú konden de Duitsche troepen, hoezeer de landstreek tusschen de Loire en de Sarthe nog rijker was aan sterker stellingen dan die te voren verdedigd waren, met zoo weinig moeite en gering verlies voortrukken, den vijand steeds voor zich uitdrijvende, dat een Engelschman, een zaakkundig ooggetuige, zijne verbazing te kennen gaf over den weinigen weerstand, dien men hier bood, en over de latere zwakke verdediging van de schier onaanvalbare stelling bij le Mans. En toch was ook hier de kunst allerwegen de natuur te hulp gekomen! Wegen waren versperd of met tal van doorgravingen, door batterijen gedekt, doorsneden; boschranden, huizen, dorpen waren kunstmatig, kwistig versterkt — toch baatte dit alles niets voor de *fietelijke verdediging*.

Herinnert men zich nu, dat bij den terugtocht op Orleans, in November, een aantal *gevormde* troepen zich bij Chanzy's leger bevonden, terwijl deze grootendeels door het vijandelijk lood of door ziekte weggemaaid werden of in gevangenschap geraakten en vervangen werden door lichtingen rekruten en mobielen, die ter nauwernood gekleed, slecht uitgerust en gewapend, haast ongeoeffend voortgedreven werden tot ontzet van Parijs, dan wordt

het duidelijk, dat in het eerste geval de waarde der stellingen erkend en hare voordeelen benut konden worden; dat de stellingen opleverden wat men wellicht van haar had voorspeld; terwijl in het tweede geval de opgewekte verwachting werd teleurgesteld, omdat de ongeoefende massa vaderlandslievende geweerdragende mannen den tact misten, om van de hun geboden voordeelen gebruik te maken.

De stelling van Héricourt, z. w. van Belfort, door de Duitschers onder von Werder verdedigd, was door kunst en natuur niet sterker dan die van le Mans, waar de getalsterkte van den verdediger bovendien die des aanvallers ver overtrof. Wanneer men nu bij Héricourt juist het tegenovergestelde ziet gebeuren als bij le Mans, en de geoefende verdediger met goed gevolg het hoofd ziet bieden aan een driemaal sterker aanvaller, die in een driedaagschen strijd op verschillende punten en wijzen zijne aanvallen beproeft, is men daar niet gerechtigd tot het besluit, dat het *verdedigingsvermogen eener stelling grootendeels bepaald wordt door de deugdelijkheid der troepen, die haar moeten verdedigen?*

Eene tweede opmerking geldt eene overdrijving, waaraan de voorstanders der defensieve stellingen zich vooral in de laatste jaren, sedert de verbetering der vuurwapens, hebben schuldig gemaakt, en die reeds groot onheil heeft gesticht. Men heeft gemeend dat de *grootste kracht* der troepen gezocht moest worden in de voortreffelijkheid der bewapening, in de geoefendheid in het hanteeren der vuurwapenen, in de vaardigheid om zich op te stellen in gedekte stellingen, in het maken van dekkingen, borstweringen of Jägergraben waar het terrein geen dekking bood, en zóó *te veel zijn heil zoekende in de lijdelijke verdediging*, heeft men in sommige legers het beste element voor den strijd, het offensief vermogen, op noodlottige wijze verzwakt. Het was de Maarschalk Niel, die, met het oog op de ver dragende chassépots en de geduchte werking der mitrailleurs, eene nieuwe taktiek voor het Fransche leger vaststelde en vlijtig liet beoefenen. Als regel werd voorgeschreven, dat men zich in door Jägergraben of op andere wijze versterkte stellingen, die een ruim schietveld en weinig toegangen aanboden, moest plaatsen, om daarin den aanval des vijands af te wachten, hem door het vuur te teisteren en daarna, zelf tot den aanval overgaande, hem terug te slaan. Die taktiek werd op verscheiden

Fransche slagvelden van den jongsten tijd toegepast, en nu reeds is het mogelijk eenigszins over haar resultaat te oordeelen.

Wörth en Spichern voorbijgaande, wijs ik alleen op Bazaine's verdediging der stelling van Gravelotte tot St. Privat la Montagne, die aan alle vereischten tot toepassing der nieuwe Fransche taktiek voldeed, en waarin de verdediger over strijdkrachten beschikte, in getalsterkte slechts weinig verschillende van die des aanvallers. Het moet erkend worden dat de aanvallen der Duitschers op het front der stelling allen afgewezen werden, maar evenzeer dat het Fransche leger genoegzaam onbeweeglijk in zijne stelling bleef en de enkele zwakke poging tot een tegenaanval gemakkelijk afgewezen werd, zoodat het den aanvaller eindelijk gelukte, door overvleugeling der stelling den verdediger tot den terugtocht binnen Metz te dwingen.

In de vroegere Fransche taktiek stond de aanval op den voorgrond. Geoefend in het manoeuvreren ging men den vijand te lijf, zelfs zijn betere vuurwapens en juister schot minachtende. Niet alleen voegde die taktiek beter aan het beweeglijke Fransche karakter, maar meestal dwong zij de tegenpartij tot de verdediging, en oogste de aanvaller de voordeelen barer misslagen, getuige Palestro, Magenta en Solferino. Het vooropzetten van de verdediging in vaste, kunstmatig versterkte stellingen, is den Franschen in het vorige jaar immer even noodlottig geweest als het den Oostenrijkers en den Zuid-Duitschen troepen was in 1866. Terwijl de tegenpartij behendig manoeuvreerde tegenover den stilstaanden, afwachtenden vijand, kreeg zij tijd en gelegenheid om den zwakken kant zijner stelling te vinden, en den doodelijken slag daar tegen te richten. Een merkwaardig verschil in de wijze waarop van eene defensieve stelling kan worden gebruik gemaakt, levert de verdediging op der straks reeds genoemde stelling van Héricourt. Den generaal von Werder was het niet genoeg zijn aanvaller af te slaan: door plaats en verplaatsen zijner geringe strijdkrachten wist hij toch eene meerderheid te vormen tegenover de zwakke deelen van Bourbaki's slaglinie, en vooral door krachtige tegenaanvallen telkens het aanvalsplan des vijands verstorende, verlamde hij diens kracht en bereidde zijn ondergang voor. Ondanks het minder goede vuurwapen der Duitsche troepen; ondanks eene mindere zorgvuldige opleiding voor passieve verdediging; on-

danks minder getalsterkte, behaalde von Werder de overwinning. Niet aan de geschikte aanvoering alleen, maar bovenal aan de *door deugdelijke oefening voorbereide betere manoeuvreervaardigheid der Duitsche troepen* was zoo schitterend resultaat te danken.

Ik meen daarom uit het voorgaande te mogen besluiten, dat het bezit van sterke defensieve stellingen voor een Staat *eerst dan* goed en nuttig zal zijn, *wanneer hij in het bezit is van een behoorlijk samengesteld, georganiseerd, gevormd, manoeuvrevaardig leger.*

IV.

In 1822 verscheen in Frankrijk een merkwaardig vlugschrift, betrekking hebbende op de waarde van vestingen en forten bij de verdediging van dat Rijk. De genie-generaal Sainte-Suzanne durfde destijds beweren, dat Frankrijk aan zijn 140 à 150 versterkte plaatsen *te veel* had, en baseerde de verdediging van het uitgestrekte Fransche grondgebied op niet meer dan dertien groote vestingen en tien kleinere versterkte posten. Hij kon wijzen op het zeer geringe voordeel dat Frankrijk bij den inval der bondgenooten in 1814 en 1815 van zijne vestingen had getrokken, — een voordeel geheel onevenredig aan de kosten van voortdurend onderhoud, bewapening en bezetting. Maar al kon hij zelfs terugwijzen op het gevoelen van Napoleon I, die zich, volgens Las Cases, op St. Helena zou uitgelaten hebben, dat hij van Antwerpen eene vesting wilde maken, in staat om geheel een leger in zich op te nemen, en dat het nieuwe defensie-systeem, 't welk hij in 't vervolg in Frankrijk had willen invoeren, uit vijf of zes dergelijke plaatsen zou hebben bestaan, — toch baatte dat alles niets. Eene toovergodin scheen de vestingen onder hare hoede te hebben genomen, en het geheimzinnige waas over het vermogen en het nut van vestingen uitgebreid, weerhield den onderzoekenden blik niet alleen van den leek in krijgsgaken, maar zelfs van bekwame staatslieden en hooggeplaatste militairen. De geduchte sterkte van vestingen, door een Vauban of een Coehoorn ontworpen, gebouwd of goed geoordeeld; het groote verdedigingsvermogen van een land door een aantal zulke vestingen, zooals men dat noemde, *gedekt*, maakte het niet, nog voor weinige jaren, deel uit van het volksgeloof?

Herinneren wij slechts aan den strijd in onderscheiden landen over schadelijke en nuttige vestingen gevoerd; aan de hardnekkigheid, waarmede op krijgs- en staatkundig gebied de monumenten van oude bevestigingskunst met allerlei soort van argumenten verdedigd werden tegen hen, die zich rekenschap gegeven hebbende van de veranderde wijze van oorlogvoeren, voor vestingen en forten andere eischen stelden dan tot dien tijd golden. Met welken uitslag die strijd hier te lande tot dusver gevoerd werd, is bekend. Slechts een oogenblik wensch ik stil te staan bij de uitkomst, die Frankrijk er van verkreeg.

Sinds de uitgave van het straks genoemde vlugschrift, verliepen er 45 jaren eer dat rijk een regeeringspersoon vond, die eene krachtige hand durfde leggen op het vestingstelsel. Misschien ook getroffen door de geringe rol door de vestingen in den oorlog van 1866 vervuld, kwam maarschalk Niel er toe, om 39 versterkte plaatsen als zoodanig op te heffen en 29 vestingen van eene hoogere tot eene lagere klasse terug te brengen. Toch brak Frankrijk niet geheel met zijn bevestigings-systeem. In plaats van de 23 grootere en kleinere vestingen van Sainte-Suzanne, bezat het nog in het vorige jaar 89 versterkte plaatsen.

Vraagt men nu wat nut Frankrijk in den jongsten krijg van zijne vestingen heeft gehad, om de waarde dezer kunstproducten voor 'slands defensie te leeren kennen, dan wordt reeds hier en daar met den geheimzinnigen sluier van vroeger gewerkt, en de meening verbreid, dat de omstandigheden nog niet voldoende bekend zijn om met genoegzamen grond over de meerdere of mindere waarde der vestingen te oordeelen. Intusschen is het een feit voor iedereen duidelijk en zichtbaar, dat geene enkele Fransche vesting, behalve de kapitale vestingen Metz en Parijs, op den gang der verdediging van het keizerrijk eenigen invloed heeft gehad. Tegenspraak zal het niet ondervinden, dat de val van zoo menig beroemde Fransche vesting, in fabelachtig korten tijd, behalve het materieel, een grooter moreel nadeel aanbracht, in zoover het oude volksgeloof in de kracht der vestingen voortdurend diep werd geschokt, en de beschuldiging van verraad en onbekwaamheid der bevelhebbers te luider en verder werd herhaald, overal wantrouwen en moedeloosheid wekkend. Toegegeven zal het moeten worden, dat de val der meeste Fransche vestingen te wijten is aan het

overzicht van het Duitsche belegerings-, zelfs van het veldgeschut, terwijl tracé en inrichting der vestingen, met uitzondering van Metz, niet die veranderingen hadden ondergaan, die door de ontwikkeling der artillerie noodig waren geworden. Als eene vesting als Straatsburg, met 15 of 18 000 man bezetting, waaronder 3000 man linietroepen en meer dan 1000 vuurmonden, door bombardement en geregeld beleg binnen eene maand; — wanneer eene vesting als Toul, met 197 stukken geschut, waaronder 48 getrokkenene, en 2500 man bezetting, na weinig uren door Duitsch belegeringsgeschut beschoten te zijn de witte vaan moet uitsteken, wat wil men dan, ook in andere landen, nog verwachten van vestingen, wier aanleg en bouw tot eene vroegere periode van krijgvoeren behoort?

Telt men de schatten op, jaren lang besteed aan het onderhoud van al die sterkten, die slechts gediend hebben tot materieel voordeel des vijands, tot bezigheid en oefening voor diens ondergeschikte afdeelingen, en die geleid hebben tot verheffing van zijn moreel en het terneêrslaan van het zelfvertrouwen des Franschen volks; vraagt men of die schatten, gebezigd voor de uitbreiding, uitrusting en vooral voor de oefening der levende strijdkrachten niet beter besteed zouden zijn geweest, dan is het antwoord van hem, die den jongsten oorlog in al zijne tijdperken gevolgd heeft, zeker niet twijfelachtig. Vermoedelijk zullen zij de eersten zijn om toe te geven, dat de bekrompen ouderwetsche Fransche vestingen voor de algemeene verdediging des Rijks eene *negatieve waarde* hebben gehad.

Zullen vestingen en forten, in den tegenwoordigen tijd, voor de verdediging van eenig land, waar ook, waarde hebben en recht van bestaan, dan moet, na de opgedane ondervinding in de laatste groote oorlogen, naar 't mij voorkomt, voldaan zijn aan de volgende eischen:

1°. dienen zij een duidelijk aanwijsbaren strategischen werkring te kunnen vervullen, hetzij door hare ligging of haar vermogen, om geheele divisien of legerkorpsen in zich te kunnen opnemen, en

2°. moeten zij zóó zijn aangelegd, en voortdurend zóó worden gewijzigd, onderhouden, bewapend en bezet, dat zij in *zeer korten tijd* in staat van verdediging kunnen worden gebracht, en *immer*

tegen het vermogen der zich steeds ontwikkelende artillerie *bestand blijven*.

V.

Is het thans recds mogelijk eene betere overtuiging omtrent de waarde der vestingen in de publieke opinie te zien veld winnen, te krachtiger schijnt het geloof in het weêrstandsvermogen van verdedigingsliniën zich te handhaven. Belet mij de tijd hier de waarde der voornaamste defensie-lijnen te bespreken zooals dit zulk een onderwerp voegt, een paar opmerkingen over de strategische waarde van rivieren en kunstmatige inondatiën, voor den tegenwoordigen tijd, mogen hier nog gepast zijn.

Er *was* een tijd, waarin breede rivieren de natuurlijke grensscheiding tusschen volken en staten konden uitmaken; een tijd, waarin kleinere rivieren, zooals onze IJssel bijv., in de verdediging een groote rol konden spelen, omdat zij zoo niet eene onoverkomelijke hindernis, dan toch een moeielijk te overwinnen beletsel waren voor de legers van die dagen, met hunne geringe getalsterkte, gebrekkige bewapening, nog gebrekkiger ponton-materieel en hoogst bezwaarlijke verpleging. Onze tijd schijnt bestemd te wezen om ook in dit opzicht de groote veranderingen te constateeren, die de waarde der rivieren voor krijgskundige oogmerken heeft ondergaan. Wie denkt er nog aan in dezen tijd van spoorwegen om de rivieren, vooral als communicatie-lijnen, te bezigen? Wie met riviervediging belast wordt, mag toezien dat hij niet door toepassing van oude theoriën de uitkomst van den oorlog van den beginne af in gevaar brengt. De hedendaagsche grootere legersterkte, die het verbinden van schijn- en werkelijke aanvallen *op groote schaal* toelaat; de meerdere bewegingssnelheid, waardoor de verrassende vermeestering van spoorwegbruggen mogelijk wordt; de gemakkelijkheid in het medevoeren van veel brugmaterieel en de aanvoer van materialen tot herstel van gesprongen spoorwegbruggen; de massa vèr dragend geschut, meer dan vroeger, en zelfs bij groote rivieren in staat een brugbouw volkomen te dekken en den rivicrovergang te beschermen tot in 't gezicht van gepantserde vaartuigen toe, — ziedaar evenveel oorzaken, die het vroegere gewicht van rivieren, als defensie-lijnen, aanzienlijk hebben verminderd. Waar men dan ook op de oorlogstooneelen van den

nieuweren tijd rondziet, om een verdediger te ontdekken, die zich achter eene rivier handhaaft of zelfs daarvan voordeel trekt, overal zoekt men te vergeefs. Waar een aanvaller met eenig beleid handelt, daar wordt de verdediger onvermijdelijk teruggeslagen of tot een snellen aftocht gedwongen. Hoe weinig kwam er terecht van de verdediging der rivieren de Po en de Sesia in 1859, zoodra het Fransch-Sardinische leger den overtocht bij en achter Palestro forceerde; hoe weinig van de verdediging der Ticino en van het Naviglio Grande, al stond een geheel Oostenrijksch legerkorps tot in de onmiddellijke nabijheid der overgangspunten opgesteld. Gelukte het niet in 1864 aan Grant om zijn beroemden tegenstander Lee achtervolgens van de Rapid-Ann naar de Po, van de Po naar de Noord-Anna-rivier, van de Noord-Anna naar de Chickahominy, en van hier hem op Richmond terug te drijven, eenvoudig door telkens lager dan op het bedreigde punt zijn rivierovergang te maken, en dat nog waren toeren, slechts uitgevoerd door eene Noord-Amerikaansche krijgsmacht. Hebben de Zuid-Duitschers in 1866 door de verdediging hunner rivieren de tegenpartij kunnen keeren? Gaf de poging tot die verdediging niet aanleiding tot verkeerde opstelling en verdeeling der strijdkrachten, waardoor van den beginne af de gelukkige uitslag in de waagschaal werd gesteld? Hoe weinig eindelijk is er in den jongsten oorlog gekomen van eene Moezel- of Maasverdediging; van eene verdediging der Marne of Seine! Hebben ooit de Franschen in dezen oorlog partij kunnen trekken van hunne stroomen als de Seine en Loire; groote strategische of zelfs taktische voordeelen er door behaald?

Dat bij het bezit van een goed en wel aangevoerd leger, van rivieren voor de verdediging nog immer groote voordeelen te wachten zijn, geen krijgskundige zal dit ontkennen; maar in de rivieren nog immer eene moeielijk te passeeren terreinhindernis te willen zien, gaat niet aan, en vroeger gevolgde verdedigingswijzen nog voor dezen tijd geschikt te rekenen, dat is gewraakt door tooneelen, die als onder onze oogen hebben plaats gehad.

Een Staat te verdedigen *meer door water dan door troepen*, door reeksen van inundatiën, die men in verschillende tijden achter elkander kan stellen, moet voor een vreemdeling een verrassend denkbeeld wezen. Ons werd dit jaar gelegenheid gegeven, om door

de hier gehouden voordrachten en discussiën nader bekend te worden met eene onzer door inundatiën gevormde defeusielijnen, en ongetwijfeld zal de vreemdeling, die deze betoogen volgt, moeten toegeven, dat „*wanneer de inundatiën gesteld zijn vóór 's vijands aankomst en de accessen in behoorlijken staat van tegenweer,*” de aanvaller vrij wat moeite zal hebben om den waterplas door te komen en den Staat in 't hart te treffen.

Bij opmerksame nalezing van het verhandelde en bij een bezoek aan de linie zelve, komen er echter bedenkingen op, die ik wensch te generaliseeren en op alle door kunstmatige inundatiën verdedigde landstreken toe te passen.

De eerste bedenking is deze: dat zulk eene defensieliijn immer een gevaarlijke steun moet zijn, omdat hij uitlokt tot eene passieve verdedigingswijze, en ter zelfder tijd in het beslissend moment den verdediger kan ontvallen. Do inundatie toch is afhankelijk van den rivierstand, van wind en regen, van zaken buiten 's menschen macht. Daarbij is zij een *kunstwerk*; als zoodanig afhankelijk van middelen en menschen; van middelen, die, wijl ze niet beproefd worden, gebrekkig kunnen blijven; van menschen, die, wijl ze niet geoefend noch onafhankelijk zijn, in tijden van spoedig naderend gevaar niet kunnen of durven uitvoeren, wat volstrekt noodig is. Het onvermijdelijk gevolg daarvan is *tijdverlies*, en een weinigje tijd alleen is het wat de aanvaller behoeft, om van een of meer accessen, en daardoor van de geheele defensieliijn meester te worden. Het oorlogvoeren in den stijl van Lodewijk XIV is voor immer verdwenen. Ons zelve te willen vleien dat een toekomstige vijand zooveel omslag zou maken met het binnenrukken van ons land, met een of meer rivierovertochten en een statigen opmarsch naar Utrecht, *wanneer wij niet door andere middelen hem kunnen tegenhouden*, is met het verloop der oorlogen van '66 en '70 vóór ons, op zijn zachtst uitgedrukt, onverantwoordelijk.

Maar al gelukte het ons eens de inundatiën geheel te stellen vóór 's vijands komst, dan rijst de tweede bedenking, of men op de accessen tot krachtige tegenweer geheel gered zal zijn. Zonder stil te staan bij de vrang, of de sorten op de accessen voldoen aan de eischen door de nieuwere artillerie aan de genie en artillerie des verdedigers gesteld, merk ik op, dat het geen zeldzaam verschijnsel is de versterkingen te vinden te midden van buitenplaat-

sen en bosschages, met een rijk bebouwd en beplanten verboden kring. Die zaken zullen opgeruimd dienen te wezen vóór de aanvaller komt. Evenwel, lettende op de opmerkingen van de Brialmont met betrekking tot de verboden kringen der Antwerpsche forten, en op de ervaring, die te dezen opzichte bij de Parijsche forten is opgedaan, schijnt deze zuivering in vreedstijd eene illusie, in oorlogstijd een allerzwaarst, tijdroovend werk te wezen.

Stelt men zich daarbij voor in die forten, kommandanten, pas uit een anderen werkkring geroepen, en even als hun halfgeoefende troepen onbekend met den gewichtigen post, dien ze moeten verdedigen, dan blijven er, ook bij den besten wil en geheele toewijding der bezetting, voor haar nog zoovele nadeelige kansen, dat eene snelle vermeerstering van een acces door verrassing zeer mogelijk blijft. Bij de beschouwing van den aanval en de verdediging, zoowel in het open veld als in vestingen, gaat men meestal een factor voorbij, die, op de uitkomst van den strijd, later blijkt den grootsten invloed te hebben geoefend, deze namelijk, dat men te doen heeft met menschen, die bij het intreden van levensgevaar blootstaan aan geduchte, plotselinge invloeden op het moreele en intellectueele leven. *Jonge, onervaren, weinig gedisciplineerde* troepen staan er zeker 't meest aan bloot, en daarom dreigt bij een ondernemenden, energiek aanvallenden vijand te meer het gevaar dat de bezetting, zoo niet den moed, dikwijls de beradenheid en daarmede haar post zal verliezen. Daarin ligt in de derde plaats de zwakke kant van een door zulke forten afgesloten, kunstmatige inundatie.

Rekent men nu dat het doorbreken op een punt der linie plotseling plaats heeft, dan moet de geheele linie, bij passieve verdediging, onvermijdelijk worden prijs gegeven. Hoe men in zulk een moment tijd zal vinden om de achterliggende, dan nog niet gestelde inundatiën te bezigen, blijft een raadsel. Om den vijand in dien toestand te keeren, rest slechts één middel, de aanwending der levende strijdkrachten, die van alle kanten naar het punt van doorbreking moeten toesnellen om den indringer in en door zijn toegangsweg terug te werpen. Hoe nu, indien dat leger gebrekkig georganiseerd, weinig geoefend, slecht uitgerust, onbekwaam gemaakt was, om in korten tijd, zonder strijdvaardigheid te verliezen, groote afstanden te doorloopen? De *in de lengte zeer uit-*

gebreide linie moet leiden tot *splitting* der verdedigende macht, en dit geeft ten slotte aan den aanvaller eene gunstige kans te meer om den verdediger terug te drijven en te verslaan, naarmate de van alle zijden toeschietende troepen *zonder samenhang* en in *verschillende momenten* aankomen.

Wil men dus in den tegenwoordigen tijd nog goede kansen houden voor de verdediging van zulke defensielijnen, dan mag wel als regel gelden, dat niet alleen de kunstwerken voor het inundeeren in gereedheid, en de defensie-middelen op de accessen voortderend in krachtigen staat van tegenweer moeten zijn, maar dat men *vóór dat alles* zich in het bezit dient te stellen van een leger, dat werkelijk strijdvaardigheid bezit.

VI.

Hangt van de waarde der actieve strijdkrachten voor groote zoowel als voor kleine Staten meer dan ooit te voren het doeltreffend gebruik der passieve weërmiddelen en de uitkomst van den oorlog af, dan *vordert volks- en staatsbelang de WAARDE*, ik zeg niet de *STERKTE*, *dier strijdkrachten minstens even hoog op te voeren als van die mogendheid, die tot een aanval zou kunnen overgaan*. Weifelen in de erkenning dezer waarheid, dralen in hare toepassing, moet onvermijdelijk tot de noodlottigste gevolgen voeren. Men moge in treffende redevoeringen over het drukkende van den militairen plicht uitwijden; zich moede peinen op middelen om den druk van dien plicht te verminderen zonder de einduitkomst van een mogelijken oorlog in gevaar te brengen; men moge de bedenking voorop schuiven dat een handeldrijvend, landbouwend, zeevarend volk geene militaire natie is en terzelfder ure verkondigen dat zij zóó vurig de vrijheid lief heeft, dat in de ure des gevaars ieder burger een soldaat, ieder soldaat een held zal wezen; — voor hen, die met onbevangen blik het oorlogsvraagstuk, sinds de vorige eeuw, bezagen, is het duidelijk geworden, dat de gunstige uitkomst van een oorlog slechts aan die zijde te zoeken is, waar de levende strijdkrachten bij het uitbarsten van den krijg in den gunstigsten toestand verkeerden.

Hetzelfde verschijnsel nu, dat men in het commercieele en industriele leven der volken waarneemt, dit namelijk, dat de krachtoontwikkeling van het eene volk door invoering van nieuwe zaken

het naburige volk tot invoering dierzelfde zaken verplicht, doen zich ook voor in hun militair leven. De geschiedenis toont het aan dat, zoodra een Staat zijne strijdkrachten naar een nieuw beginsel ontwikkelde en versterkte, de naburige Staten daarin *moesten* volgen op gevaar af voor hun bestaan en onafhankelijkheid. Niemand heeft vergeten hoe in den aanvang dezer eeuw de eigenwaan van Pruissen omtrent de voortreffelijkheid van zijn leger en zijner passieve weërmiddelen eene reorganisatie met invoering van den verplichten dienst, — het nieuwe beginsel door de Fransche Republiek geproclameerd en toegepast, — belette; hoe gruwelijk datzelfde Pruissen in 1806 en 1807 door het Fransche keizerrijk voor zijn dwaze ijdelheid en laakbare lichtgevoeligheid heeft geboet. De straf was hard; maar dit werd de vrucht der opgedane bittere ervaring, dat het nieuwe beginsel van legervorming, waardoor de vijand immer zooveel sterker had kunnen zijn, ook in Pruissen aangenomen werd. Zij voerde daar tot een oprecht aannemen en een *consequent toepassen* van het beginsel, ongeacht de bezwaren, die daaruit voor het maatschappelijk leven ontstonden. Waar het de vrijheid en de onafhankelijkheid van den Staat gold, toonden de Pruissen zich, *met daden*, tot de grootste opofferingen in het sociale leven bekwaam. En terwijl de Franschen, en in navolging van hen al de overige Europeesche mogendheden — het geïsoleerde Engeland uitgezonderd — zich weldra vergenoegden met eene *gebrekkige toepassing* van het nieuwe beginsel, een conscriptie-stelsel met plaatsvervanging aannamen en het vormen eener aan het leger aansluitende krachtige reserve verwaarloosde, ging Pruissen, iedere verzwakking van het stelsel afwijzende, rustig zijn weg. En weldra was slechts ééne intelligente, ééne krachtige regeering noodig om uit dien kleineren tweeden staat van Duitschland eene macht te scheppen, die in 1866 zijne krachtige organisatie en zijne meerderheid boven Oostenrijk en Zuid-Duitschland bewees, en die van toen af streven moest naar de verwezenlijking van het patriottisch ideaal: de vorming van een met mannelijke kracht toegerust vereenigd Duitsch Rijk. Niet het naaldgeweer, noch het getrokken geschut verzekerde in dien oorlog aan Pruissen het overwicht; dat waren nuttige en goede zaken, maar de voortreffelijke samenstelling en organisatie, die even zooveel dagen vraagt om van vredes- op oorlogsvoet over

te gaan, als er vroeger maanden en weken gevorderd werden; de uitmuntende opleiding en oefening van alle wapenen; eindelijk het bezit eener degelijk geoefende, volkomen bruikbare reserve, zoowel dienstig tot het vrijmaken van het veldleger voor actieve operatiën als bekwaam om aanstonds zelf aan die operatiën deel te nemen, — daarin lag de kracht van het Pruissische leger en het geheim zijner beslissende overwinningen.

Frankrijks regeering onderscheidde in 1866 zeer goed de oorzaken van Pruissens overwicht en hare eigene zwakheid op militair gebied, maar in plaats van dit rondweg te belijden en voor andere tijden andere meer afdoende toepassingen van het beginsel der dienstplichtigheid voor te stellen, moest zij zich bepalen tot de verbetering der ondergeschikte middelen ter overwinning, tot eene gebrekkige overname van het reserve- en landweerstelsel, dat Pruisen zoo voordeelig was geweest. Chassepots en mitrailleurs werden ijverig aangemaakt; de dienstdienst werd gewijzigd; het ontstaan eener geoefende reserve voorbereid; korpsen mobiele nationale garden saamgebracht, — maar samenstelling en organisatie des legers bleven gebrekkig; opleiding en vorming strekten meer tot schijnvertooning dan tot ernstige voorbereiding van den krijg, en in eene vlaag van overmoed, door de staatkunde uitgelokt, werd het Fransche leger door eene onbekwame diplomatie op een ongunstig oogenblik gewaagd aan een strijd tegen een in alle opzichten sterkeren vijand, aan een oorlog, welks uitkomst van den eersten oogenblik af gecompromitteerd was. Maar zóó verbazende uitkomsten als Duitschland verkregen heeft, waren niet te behalen geweest zonder het bezit van een machtig veldleger, dat, door het stelsel der reserven- en landweer gesteund, geen verzwakking van strijdkrachten, geen verplichten stilstand in het midden der operatiën kende. Alleen daardoor konden de bewegingen met verrassenden spoed en zoo ongekennde kracht worden doorgezet, dat Fransche legers gevangen, kapitale vestingen als Metz en Parijs genomen, en opgezweept, gewapende, verbitterde volksmassa's uit elkaar gedreven of in bedwang gehouden werden. Was eenmaal Pruisen voor zijne vasthoudendheid aan verouderde instellingen door Frankrijk getuchtigd, nú werden de rollen omgekeerd. Frankrijk, dat de voorkeur gegeven had aan bijzaken voor oorlogvoering: betere wapens, half of nog minder geoefende reserven, vrijwillige scherp-

schutters, en de hoofdzak had verwaarloosd, werd volkomen verslagen door een vijand, die consequent het van de Fransche Republiek overgenomen beginsel had toegepast. Zal het Frankrijk der toekomst in zijn pogingen om verloren roem, macht en grootheid te herwinnen, zich naar het voorbeeld van Pruissen tot de zwaarste offers in staat toonen, en zijne actieve strijdkrachten geheel herscheppen? Mogendheden als Oostenrijk, Rusland, Zweden en Noorwegen hebben reeds de opgedane ervaring benut. Niet terugdeinzende voor hervorming, hebben zij eene krachtige hand geslagen aan het krijgswezen, ten einde de hoogte te bereiken waarop de nabuur staat, en zóó eerbied inboezemende, aanranding en vernedering te ontgaan.

Eene laatste vraag: „Moeten kleine Staten aan die beweging deelnemen?” Let men op de geschiedenis der legervorming sinds de Fransche omwenteling, dan ziet men het beginsel van den wettelijken dienstplicht en het Fransche conscriptie-stelsel langzamerhand erkend en aangenomen door alle Staten van het Europeesch vaste land. Allerwegen bleek dit, door de gebeurtenissen, *eene noodzakelijkheid, die niet te ontgaan was*, wilde men de vrijheid handhaven. Hoe breed de bezwaren, vooral in kleine Staten, werden uitgemeten; hoe weinig ingenomen de volksgeest, vooral in handeldrijvende Staten, zich met die instelling toonde; hoe ook gebrandmerkt als eene bloedbelasting, — *de wet van zelfbehoud* voerde ook daar tot aanneming van het stelsel, en in het verloop van tijd werd meer dan eene nultige zijde er aan erkend. Eene ontwikkeling van dat stelsel: de algemeene dienstplichtigheid met afschaffing van conscriptie en vervanging, en de vorming van behoorlijk geoefende reserven is thans te wachten in groote Staten. Zou nu de wet van zelfbehoud, die kleine Staten er toe bracht om de conscriptie in te voeren en te handhaven, voor diezelfde Staten niet even krachtig, ja, nog krachtiger dan vroeger, de ontwikkeling van dat stelsel eischen in een tijd, waarin het bij herhaling bewezen is dat het weêrstandsvormogen van een Staat *niet meer rusten kan op de passieve, maar gegrond moet zijn op de actieve weêrmiddelen*? Nog onlangs is hier aangetoond dat zoodanige legerhervorming in een kleinen Staat niet alleen mogelijk is, maar ook in het belang van den Staat, van den burger en van het leger. Ik kom hierop niet terug, maar ik wijs alleen op de dringende noodzakelijkheid om

het vraagstuk dier legerhervorming, ook in kleine Staten, onverwijd aan te vatten en op te lossen. Toen de conscriptie ingevoerd werd, had iedere regeering nog overvloed van tijd. Een jaar vroeger of later kwam er niet op aan. Ook dat is voorbij. De grootste gebeurtenissen volgen elkaar met *toenemende snelheid* op. Thans zijn slechts maanden en weken gegund tot voorbereiding en invoering van hervormingen, die vroeger op tientallen van jaren konden rekenen. Niet de wil, noch de wensch van dezen of genen, maar de staatkundige toestand van ons werelddeel heeft het vraagstuk van legerhervorming, gepaard aan leger-organisatie en oefening, in groote zoowel als in kleine Staten op den voorgrond gesteld. Het laat zich niet meer wegedeneeren. In Staten waar men de oplossing zoekt te verschuiven, of waar men het oog gesloten houdt, omdat de oplossing groote offers vordert, daar wordt gevaarlijk spel gespeeld; vrijheid en nationaliteit kunnen daar wel eens blijken de inzet te zijn geweest. Wacht men nogmaals tot het uitbarsten van een nieuwen oorlog, dan is het zeker te laat; dan wordt door dezen of genen veroveraar als *gedwongen plicht*, als *last* opgelegd, wat thans uit eigen aandrift nog kan geschieden en de krachtigste waarborg meêvoert voor onafhankelijkheid en vrijheid.

In vele kleine Europeesche Staten bevond men zich in de laatste vijf en twintig jaren immer weifelend in de keuze tusschen de actieve en de passieve weermiddelen. Meestal waren het de passieve, waaraan de grootste schatten ten offer werden gebracht; enkele malen arbeidde men aan de actieve weermiddelen, nu eens ze uitbreidende, vervolgens ze inkrimpende, al naar de inzichten van elkaar opvolgende regeeringen. In beide richtingen werd iets gedaan, maar noch in de eene, noch in de andere iets volledig tot stand gebracht. Van daar bij het uitbarsten van een oorlog die vele leemten en gebreken, zoowel bij de actieve als bij de passieve weermiddelen; van daar die honderden openlijke en meer bedekt uitgesproken klachten, dat aantal wederkeerige beschuldigingen en onverdiende verwijten, zoo bijzonder geschikt om in leger en volk het laatste gevoel van kracht en zelfvertrouwen te doodden.

Het oogenblik is aangebroken om die weifeling te doen ophouden en eene besliste keuze te doen.

Wil men, ondanks de ervaringen der jongste oorlogen, thans nog aan de passieve weermiddelen meer waarde toekennen dan aan de actieve, dat men dan aanstonds die actieve strijdkrachten tot een uiterst minimum terugbrengt, om, rusteloos voortwerkende, de passieve weermiddelen in een staat van volkomenheid te brengen en te *houden*.

Wil men die reuzentaak, die schatten gelds verslindt en blijkens de jongste ervaring weinig kans ter overwinning biedt, niet, laat daar de kleine Staat, zonder tijdverlies, al zijne aandacht en al zijne kracht vóór al het andere wijden aan zijne actieve strijdkrachten. Een leger, sterk door zijne samenstelling, organisatie en oefening, uit het volk getrokken en tot het volk terugkeerende om later als eene krachtige reserve nogmaals op treden, kan immer een onafhankelijken Staat te midden van grooter en machtiger naburen 'zóó vertegenwoordigen, dat hij daardoor reeds achtung inboezemt, en leger en volk zich op die wijze bewust wordende van eigen kracht, zullen daaraan voorzeker de *gunstigste kansen* ontleenen, om iederen onrechtvaardigen en sterkeren aanvaller, kloekmoedig te weerstaan.

De Voorzitter bedankt den spreker voor zijne belangrijke rede. Hij zou gaarne voorstellen de discussiën over de aangevoerde punten tot eene volgende vergadering uit te stellen, maar dit is moeilijk, omdat thans de laatste vergadering van dit seizoen wordt gehouden. Daarom wil hij, hoewel het uur reeds verstreken is, toch nog heden de gelegenheid geven om over het besproken onderwerp het woord te voeren, of anders, daar niemand het woord vraagt, te bepalen, dat bij de hervatting der vergaderingen in het volgend seizoen, wanneer gelegenheid zal zijn gegeven de rede van den heer Pompe in al de details te lezen, het debat daarover te openen, en dien spreker uit te noodigen daarbij tegenwoordig te willen zijn.

Dienovereenkomstig wordt besloten, waarna de vergadering, na aanname van 29 nieuwe leden, wordt gesloten.

Namens het Bestuur:

De Secretaris,

W. HOOGENBOOM.